

DR. H. TÓTH ISTVÁN kandidátus
egyetemi vendégoktató
Lomonoszov Egyetem
Moszkva

Olvassuk együtt! Mikes Kelemen: Törökországi levelek

Mindenekelőtt magáról a szerzőről olvassunk!

A magyar rokokó széppróza legkiválóbb mestere: Mikes Kelemen 1690 augusztusában Zágónban született egy háromszéki református köznemes család gyermekeként. Az erdélyi havasok, a székely népszokások, a Károlyi-biblia haláláig elkísérték.

Nevelőapja hatására anyjával együtt katolikus hitre tért. A kolozsvári jezsuita kollégiumban alapozta meg klasszikus (= latin) irodalmi műveltségét.

Mindössze 17 éves, amikor Rákóczi fejedelem mellé kerül. A szabadságharc hanyatlásának idején belső inasként szolgált Mikes a fejedelmet, és követte urát az önként vállalt száműzetésbe is. Az emigrációban mindvégig Rákóczi közvetlen környezetéhez tartozott, ezért módja volt megismerkedni azzal a szellemi és kulturális légkörrel, amelyben ura megfordult. Így vele hajózott Franciaországba is, majd belekerült Párizs és a versailles-i udvar mozgalmas életébe.

Amikor Rákóczi 1717 őszén Törökországba utazott, Mikes oda is elkísérte a fejedelmet. A hazatérés reménye egyre távolibbnak tűnt számára, különösen azután, hogy a bujdosókat Rodostóba, a Márvány-tenger partján fekvő városba telepítette a porta, de urát ekkor sem hagyta el.

Még a Gallipoliban való tartózkodása idején kezdte el írni a híressé vált leveleit törökországi tartózkodásuk megörökítésére. A bujdosó élet egyhangúsága közepette a szellemi, irodalmi időtöltés volt egyetlen vigasztalója. Legjobb barátai a könyvek lettek. Mindeközben rendületlenül írta leveleit képzeletbeli „nénjé”-nek, fordítói munkába is belekezdett.

Atyjaként tisztelt és szeretett urának halála, 1735 után ő lett a fejedelem testamentumának (= végakarata) végrehajtója.

III. Károly halálát követően bujdosó társaival együtt kegyelemért fordult Mária Teréziához, de a királynő elutasította a kérést, mondván: Törökországból nincs visszatérés. Hazavágyódását megragadó stflusellentéttel érzékeltette egyik levelében: „úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejtetem Zágont.”

A II. Rákóczi Ferencsel kibujdosottak közül legutolsónak maradva, hazájától megfosztva halt meg Mikes Kelemen 1761. október 2-án Rodostóban.

Mikes Kelemen levélgyűjteményének sorsa

A bujdosó író fiktív (= képzeletbeli személynek címzett) leveleinek gyűjteményét annak első kiadója keresztelte el „Törökországi levelek”-nek. Mikes Kelemen „Leveleskönyv”-e kéziratának eredeti címfelirata így szól: „Constantinopolyban Groff P... E... irott levelei M... K...”. A szerző a P. E. kezdőbetűk mögé rejtett (kitalált) erdélyi hölgyhöz, a hozzá hasonló korúnak gondolt „édes néné”-hez 207, valódi keltezéssel ellátott levelet írt, s ezekben mondta el törökországi tapasztalatait, élményeit, legszemélyesebb gondolatait és érzelmeit.

Csevegő hajlamának a levél műfaj felelt meg legjobban. Mikest a kor virágzó, valóságosan elküldött (= misszilis) levél műfajának széleskörű ismerete tette fogékonyá az irodalmi

célzatú levélműfaj iránt. Párizsi tartózkodása idején tanulta meg a levél művészi varázsának titkát: úgy írni, amint beszélünk, de elérni, hogy az mégis irodalmi igényű legyen.

Fiktív leveleiben „édes néne”-jét valósággal elárasztotta udvarló szeretettel és meghittséggel, s közben erdélyi hangulatot keresett nála. Ez a nem mindennapi levelező helyzet szabta meg az alkotó alaphangját, stílusfantáziáját. Csupa nyelvi lelemény, ahogy kifejezi képzelt néneje iránti érzelmeit: „... az én szívemnek minden zsebje, ránca, fiókja tele a kédhez való szeretetemmel.”

Első leveleinek írásakor Mikes Kelemen aligha gondolta, hogy törökországi bujdosásban éli le életét: „Nem azért jöttünk ide, hogy itt sok időt töltsünk, és csak a drinápolyi szép síkmezőn vadásszunk, hanem azért, hogy bujdosásunknak végét szakasszuk.” A honvagy ilyen sorokat írat vele: „Még most is elég biztatást adnak, de a mind füstben megyen és a hazánk felé való menetelünknek sok szép vigasztalása úgy eloszlik, mint a felhő.”

A „Leveleskönyv” utolsó darabját 1758. december 20-án keletzte a levélíró. Ekkor engedélyt kapott arra, hogy leveleket írjon rokonainak. Ez után a levélváltás után abbahagyta fiktív leveleinek írását. A szülőföldje felé forduló Mikes nagy kedvvel vetette bele magát a valódi levélírás gyönyörűségébe.

A „Törökországi levelek” egységét írójuk stílusa, gondolkodásmódja, személyes hangja biztosítja. Mikes Kelemen levelei Kazinczy Ferenc és követői számára a magyar nyelv példája lett.

112. levél (Részlet)

Rodostó, 8. Apr. 1735

(...) De ne azt a jó atyánkat sirassuk (...), hanem mi magunkot sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk. Ki se lehet mondani, micsoda nagy sírás és keserűség vagyon itt miközöttünk. (...) Ítéld el, ha lehet, micsoda állapotban írom ezt a levelet. (...)

Úgy tetszik, hogy az utolsó levelemet az elmúlt holnapnak 25-ik napján írtam vala. Azután szegény mind nagy bágyadtságokat érzett, igen keveset, de másként mindent a szokás szerint viit végben, abban a gyengeségiben is az eszergájában dolgozott első aprilisig. Aznap pedig a hideg erősen jött reá, és annál inkább meggyengítette. Másnap jobbacskán volt. Virágvasárnap a gyengeség miatt nem mehetett a templomban, hanem a közel való házból hallgatta a misét. A mise után amely pap odavitte neki a szentelt ágat, térden állva vette el kezéből, mondván, hogy talán több ágat nem fog venni. Hefűn jobbacskán volt, kedden hasonlóképpen, még a dohánt is megkívánta, és dohányzott. De azt csudálta mindenikünk benne, hogy ő semmit halála órájáig a háznál való rendben el nem mulatott, se meg nem engedte, hogy őérette valamit elmulassanak. Mindennap szokott órában felöltözött, ebédelt, és lefekütt, noha alig volt el, de mégis úgy megtartotta a rendet, mint egészséges korában. Szeredán délután nagyobb gyengeségben esett, és csak mindenkor alutt. Egynehányszor kérdeztem, hogy mint vagyon, csak azt felelte: én jól vagyok, semmi fájdalmat nem érzek. Csütörtökön igen közel lévén utolsó végéhez, elnehezédék, és az urat magához vette nagy buzgósággal. Estve a lefekvésnek ideje lévén, kétfelől a karját tartották, de maga ment a hálóházában. A szovát igen nehéz volt már megérteni. Tizenkét óra felé éjszaka mindnyájan mellette voltunk. A pap kérte tőle, ha akarja-e felvenni az utolsó kenetet? Intette szegény, hogy akarja. Annak vége lévén, a pap szép intéseket és vigasztalásokat mondván neki, nem felelhetett reája, noha vettük észre, hogy eszin van. Azt is láttuk, hogy az intéskor a szemeiből könnyhullatások folytanak. Végítire szegény, ma három után reggel, az Istennek adván lelkét, elaluvék, mivel úgy holt meg, mint egy gyermek. Szüntelen reá néztünk, de mégiscsak azon vettük észre általmenetelit, amidőn a szemei felnyiltak. Ő szegény árvaságra hagyta bennünket ezen az idegen földön. Itt irtóztató sírás, rívás vagyon közöttünk. Az Isten vigasztaljon meg minket.

Mikes Kelemen életrajzírója, *Veress Dániel* ilyennek látatja a méltán híres levélgyűjtemény szerzőjét és alkotásait.

(...) A Leveleskönyv a legőszintébb vallomás és önjellemzés. Elhullajtott szavaiból, félbetört mondataiból még azt is tudjuk, hogy a férfi Mikes Kelemen zömök testalkatú, közep-termetű, keménykötésű, szívós szervezetű hegyvidéki ember volt. Hízársra hajlamos, hiszen az asztal örömeit sem vetette meg. És levelei olvastán nem nehéz magunk elé idéznünk felfelderengő mosolyát, pajzánkodó szeme villanását, játékos kedélyét. (...)

Szereti a tömör, így annál költőibb képeket és hasonlatokat. Fecskéként villan fejében a gondolat, ám a gyors szárnycsapások tűnődésekké, elnyújtott tanulságokká, majd hallgatássá lassulnak. Gyakran éppenséggel másra csapja át a szót, s hagyja, hogy ha tetszik, hadd egészítse ki olvasója a gondolatot. (...)

207. levél

Rodostó, 20. Dec. 1758.

Kedves néném, nemcsak mi, hanem az egész emberi nemzet olyan, mint a halálra ítéltetett rabok, akik nem tudják, mikor viszik ki a halálra. A mi sorsunk éppen olyan! Mennyi urakat, nemes embereket temettünk már el, kit egy, kit más esztendőben? Ugy annyira, hogy már csak ketten maradtunk volt Zay úrral. Az Isten azt is kivevé a bujdosásból, 22. Octobris. Már most egyedül maradtam a bujdosók közül, és nem mondhatom, mint eddig, hogy hadd vigyék ki ezt vagy amazt előre, mert egyedül maradván, nekem kell kimenni az áldozatra. A Csáky úr halála után Zay urat tette volt a porta a magyarok fejévé, akik ebben az országban vannak a császár protekciója alatt. Halála után a portára kellett mennem, hogy hírt adjam halálát. A szokás szerint engemet tettek básbuggá (= a török hivatali rangban előljáró). Mert azt jó megtudni, hogy akik ebben az országban az öreg Rákóczival jöttünk, azok közül csak én maradtam. Hanem akik most velem vannak, azok újak. Micsodás a világ! Mennyi változáson mentem már által, de az Istennek gondviselése volt, és vagyon mindnyájunkkal. Egész prédikációt csinálhatnék a siralomnak völgyében lévő változó életünkről. Amely változást mindaddig próbáljuk, valamég az örömmek hegyére nem megyünk.

Vagyon immár egynehány napja, hogy ide visszaérkeztem. Mit rendel az Úr ezután felőlem? Az ő kezében vagyok. Hanem azt tudom, hogy a pornak porrá kell lenni. És boldog az, aki nem az Úrnak, hanem az Úrban hal meg. Annyi hosszas bujdosásom után kell-é most mást kívánnom annál a boldogságnál?

Az első levelemet amidőn a nénémnek írtam, huszonhét esztendő voltam, eztet pedig hatvankilencedikben írom. Ebből kiveszek tizenhét esztendőt, a többbit a hasztalan bujdosásban töltöttem. A haszontalant nem kellett volna mondanom, mert az Isten rendelésiben nincs haszontalanság, mert ő mindent a maga dicsőségire rendel. Arra kell tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk, és úgy minden irántuk való rendelése üdvösségünkre válik. Ne kívánjunk tehát egyebet az Isten akaratjánál. Kérjük az üdvösséges életet, a jó halált és az üdvösséget. És azután megszűnünk a kéréstől, mind a büntől, mind a bujdosástól, mind a telhetetlen kívánságtól. Ámen.

A régi magyar irodalom (vagy a régi korok magyar irodalmának) tanítása, de legalábbis felmutatása mindig szép számmal vonzotta a magyartanárokat.

A korszakos jelentőségű 1978-as irodalomterv, majd az annak 1986-ban korrigált (helyreigazított, helyesbített, javított) változata is megbecsült helyet szánt a 15–18. századi költészetünk legalább vázlatos jelzésének. Az ezidőtájt, vagyis az 1980-as években megjelent kézikönyvek is szorgalmazták – változatos módszertani ajánlások mellett – a Janus Pannoniustól ívelő magyar irodalom különböző időszakainak tanítását.

Tekintettel arra, hogy mai napság is a verses költészet élvez kitüntetett figyelmet az irodalomtanításban, helyénvalónak látom megragadni azokat a lehetőségeket, amikor szép, élvezetes stílusú, de nem előtérben álló szemelvényeket is tanítványainak elé helyezhetünk. Kétségtelenül sok derűs és hasznos percet adhat Mikes Kelemen és néhány levelének bemutatása, valamint feldolgozása. Íme egy-két elgondolás.

1. Végezzünk kutatómunkát!

- a) Merre, hol járt, illetőleg élt Mikes Kelemen?
- b) Kikkel találkozott, akik hatással voltak életére, munkásságára?

2. Válaszoljunk ezekre a kérdésekre!

- a) Mikor és hol született Mikes Kelemen?
- b) Hol található a szülőfaló, milyen hatással volt Mikesre ez a táj?
- c) Mit tudunk meg a származásáról, neveltetéséről?
- d) Hol és milyen műveltséget szerzett?
- e) Hogyan került II. Rákóczi Ferenc mellé?
- f) Milyen kapcsolat fűzte a fejedelemhez, s miképpen fejeződött ki ez a viszony?
- g) Minek köszönheti ismeretei gazdagodását?
- h) Milyen szerepet játszott a rokokó Mikes Kelemen munkásságában?
- i) Mikor és kinek kezdte írni a leveleit?
- j) Hogyan vigasztalódott a bujdosás egyhangú idején?
- k) Milyen feladatot kapott 1735 után?
- l) Miért fogalmazta meg híressé vált hazavágyó gondolatát?
- m) Mikor és milyen körülmények között halt meg zágoni Mikes Kelemen?

3. Feleljünk az alábbi kérdésekre!

- a) Hogyan nevezzük Mikes Kelemen Törökországban írt leveleit?
- b) Miképpen alakult a levélgyűjtemény címe?
- c) Kinek írta Mikes a leveleit, hányat kellett volna megkapnia a címzettnek?
- d) Miért a levél műfajt választotta mondanivalója kifejezésére?
- e) Miről és hogyan ír a nagy levelező?
- f) Mikor „kapta” az utolsó levelet az „édes néne”? Miért szakadt meg ez a „levelezés”? – Mi az oka ennek a sok idézőjeles kifejezésnek?
- g) Miért tekinthetjük klasszikus értékű irodalmi hagyománynak Mikes Kelemen *Leveleskönyvét*?

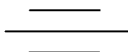
4. Ismerkedjünk meg Mikes Kelemen levélgyűjteményének néhány darabjával!

- a) Foglaljuk össze lényegretörően, hogy miről írt Mikes elképzelt néniének!
- b) Milyen az idézett levélrészletek, illetőleg összefüggő levél
 - hangvétele,
 - hangulata,
 - írói kifejezőmódja?
- c) Miféle értékeit fedeztük fel Mikes Kelemen írásainak?
- d) Milyen emberi tulajdonságokat ismertünk meg a közölt Mikes-írásokból!
- e) Milyennek láttuk Mikes gondolkodásmódját élete alkonyán a 207. levél alapján?
- f) Gyakoroljuk a fenti levélrészletek, illetőleg teljes levél felolvasását! Vegyük figyelembe ezeket a szempontokat!
 - Szövegű, pontos, torzításmentes, az archaizmusokra is ügyelő szövegolvasás.
 - A levélíró által kifejezett hangulat érzékeltetése: tempó-, hangerő-, hangsúly- és hangszínezetváltással.

5. A Leveleskönyv Mikes *irodalmi szerepjátszásának* játékos formája. Magyarázzuk meg ezt a kijelentést!

IRODALOM

1. Benedek Elek é. n.: Nagy magyarok élete I–VII. kötet. In: Zágoni Mikes Kelemen. Videopont Kiadó, Budapest.
2. Hopp Lajos 1964: Mikes Kelemen. In: Sótér István (főszerk.) 1964: A magyar irodalom története. Akadémiai Kiadó, Budapest.
3. H. Tóth István 1999: *Legendák nyomában* (Irodalmi feladatgyűjtemény 11–12 éves olvasóknak). Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged.

KECSKÉS ISTVÁN

ny. igazgató
Debrecen

Az ismeretek bővítése

Igen jónak tartom, hogy a kerettanterv lehetőséget ad arra, hogy a tantestületek a község, a város történelmi, irodalmi, néprajzi és a település egyéb maradandó eseményeit, tudományosan feltárt múltját beépítsék a tanmenetekbe. Azért is tartom jónak ezt a módszert, mert – sajnos – a gyerekek egy-egy település jelentős történelmi múltjáról keveset tudnak. Legfeljebb a nagyszülők meséi alapján jut el a tudatukba belőle egy kevés.

A kerettanterv alapján tehát el kellene érni, hogy minden település rendelkezzen egy falu-, illetve várostörténettel, amely annak történelmi múltjával, jelentős eseményeivel foglalkozik. Én írtam egy falutörténetet Tarpáról, Esze Tamás falujáról, ahol 21 évig voltam az iskolának igazgatója. (Sajnos nem találok kiadót.)

A látványosság, az élmény, a példa céljából bemutatom a falutörténet egyik témájának egy kis részét, amely ragadványnevek mondóka szerinti terjedését tartalmazza.

A községben úgy száz-százhusz évvel ezelőtt néhány ember felvállalta a ragadványnevek mondóka szerinti megfogalmazását, terjesztését. Ezeket úgy szerkesztették, hogy utcák szerint sorra vették az egymás mellett levő házak gazdáit, és hivatalos nevükkel együtt mondták el jelentős tulajdonságukat.

Mivel a mondókákat szerkesztők közül már élő személy nincs, és írásos feljegyzés sem maradt hátra, így valamennyit összegyűjteni sem tudtam, csak azokat, amelyek szájhagyomány útján fennmaradtak. Ebben két 75 éves férfi adatközlő volt segítségemre. (Sajnos már ők sem élnek.)

Ezek a mondókák néprajzi szempontból is igen értékesek, a falusi emberek ötleteit, találmányosságukat, csavaros észjárásukat igazolják.

A következő mondókákat gyűjtöttem össze, jegyeztem le és adom közre, hadd álljanak itt példaként, ötletként az esetleges gyűjtőmunkához: